ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 88, Şubat 2019, s. 745-767

ISSN: 2148-2489 Doi Number: http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14728

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date *16.01.2019*

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date *25.02.2019*

Tunay ŞENDAL
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,
tunaysendal@gmail.com

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN SULTAN II. ABDÜLHAMİT'E KARŞI MUHALEFETTE AZINLIKLARLA OLAN İLİŞKİLERİ:''İTTİHAT TERAKKİ, RUMLAR, ERMENİLER VE YAHUDİLER''*

Öz

Bu çalışmanın konusu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan Abdülhamit'e karşı yürüttüğü muhalefeti kapsamaktadır. Yirminci yüzyılın ilk yılları Osmanlı Devleti'nde otuz üç yıl iktidarı elinde bulunduran Sultan Abdülhamit ile muhalefetin mücadelesi ile geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid'i iktidara taşıyan etken güç, meşrutiyet taraftarı Genç Osmanlılar hareketidir. Ancak Sultan II. Abdülhamit, padişah olmasının ardından ilan etmiş olduğu meşrutiyeti, meclisi kapatarak feshetmiş ve İzlemiş olduğu yönetim şekliyle kendisini tahta taşımış olan muhalif yapıya tekrar hayat vermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yalnızca siyasî bir organizasyonu değil, aynı zamanda siyasî bir yönelimi ve tavrı da temsil etmektedir. İttihatçılar Abdülhamit'in tahtan indirilmesi, Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasından yana ittifak kurmuşlardır. Abdülhamit'e karşı muhalif olan İttihatçıların ona alternatif olabilecek bir siyasi programa sahip olmadıkları görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı asker ve aydınlarından müteşekkil İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalefetini daha kapsamlı ve etkin kılmak için gayrimüslim Osmanlı tebaası ile de yakın işbirliği içerisine girmiştir.

*Bu makale, ''İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği'' adıyla Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Gayrimüslim Cemaatler, Muhalefet

THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS 'S RELATIONS WITH MINORITIES IN OPPOSITION FOR SULTAN ABDÜLHAMİT THE 2ND:''THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS, RUMS, ARMENIANS AND JEWRY''

Abstract

Main argument of this study is the opposition that Committee of Union and Progres made against Sultan Abdulhamit. The early years of the 20th century passed under the shadow of the power struggle between Sultan Abdulhamid who ruled the country for 33 years and his opponents. The dominance that put Sultan Abdülhamid 2nd into power was the Young Ottoman Movement that was a pro-constitutionalism movement. However, after Sultan Abdülhamid 2nd became the Sultan, he in a way abolished the constitutionalism that he had declared by closing the parliament. With his ruling system, he revived the opposing structure that carried him to the throne. The Committee of Union and Progress is not only a political organisation but also represents a political orientation and a political position. İttihadists allied for the dethronement of Abdulhamid, proclamation of Constitutionalism, and setting up the chamber of deputies. It is seen that, İttihadists who opposed to Abdulhamid didn't have an alternative political programme. In this sense, the Committee of Union and Progress composed of Ottoman soldiers and intellectuals collaborated with the non-Muslim Ottoman subjects in order to make its opposition more comprehensive and effective.

Keywords: Ottoman State, Sultan Abdulhamit 2nd, the Committee of Union and Progress, Non-Muslim Communities, Opposition

GİRİŞ

Genel olarak Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu patrimonyal sistemlerde muhalefetsiz bir iradenin hüküm sürdüğü ve bütün statü gruplarının temel vasfının sadakat olduğu belirtilir. Buradaki statü grupları şüphesiz bugünkü anlamdaki baskı gruplarının karşılığı değildir. Osmanlı Devleti'nin tüm dönemlerinde hemen hemen bütün vazifeliler için geçerli olarak "intisâb sistemi" adıyla tanınan bir çeşit kadrolaşma/geçinme biçiminin yürürlükte kaldığı bilinmektedir. Padişahların tahttan uzaklaştırılmaları, sadrazam veya onun gibi üst dereceli ricâlin görevden alınmaları, bazen muhalif seslerin isteği doğrultusunda ve öncelikle onların eylem gücünü kırmak için gerçekleştirilmekteydi. Taşrada şehzâde merkezli, İstanbul'da ise yeniçeri merkezli muhalif hareketlere dair bolca örnek bulunmakla birlikte kuvvete, yani gücün kullanımına dayanan ve bazen trajediyle sonlanan bu tür hareketlerin ayrıntılarını tarih eserlerinden izlemek mümkündür.[1]

Devlet yönetiminde siyasî muhalefete dair içinde şiddet barındırmayan örnekler Osmanlı tarihi için erken devirlerden itibaren söz konusu olmuştu. Sultan II. Mehmed'in ilk saltanat günlerinde karşısında bulduğu nüfuzlu vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa ve onun

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

yanında yer alan Yeniçeri Ocağına karşı, tahtı ikinci kez devir almasının ardından bu muhalif gruplaşmayı etkisizleştirmek amacıyla incelikleri olan bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Yeni padişahın, Yeniçerilerin itimadını kazandıktan sonra vazifeye getirdiği paşalarla birlikte müşterek tavırlar sergileyerek Çandarlı grubunu saf dışı ettiği ve bunun sonucunda da hükümdarlığının emniyetli bir hâle getirdiği bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan gelişmelerden, Şehzâde Mustafa vakasının küllenmediği bir dönemde yeniçerilerin, ağalarından şikâyetlerini bildiren arzlarında Kanunî Sultan Süleyman'a da gözdağı vermeleri, Sultan II. Osman'ın öldürülmesi, büyük Celâlî isyanları ile Sultan IV.Murad (1623-1640) devrinde temelleri atılan ve IV.Mehmed (1648-1687) döneminde büyüyen Kadızâdeliler hareketi, askerî/ictimaî olduğu kadar siyasî muhalefete dair gelişmelerin uç noktalara ulaştığı örnekler arasında sıralanabilir.[2]

19. yüzyılın başlamasıyla beraber Osmanlı yöneticileri Batı'nın giderek artmakta olan üstünlüğünü net bir şekilde kabul etmiş ve bu duruma Batılılaşma politikasıyla karşı koymayı denemiştir. Devlet, bu yolu izlerken iki ana amaç gütmüştür. İlk amaç; Batı kökenli kurum, kuruluş ve uygulamaları alıp Osmanlı İmparatorluğunun yönetimine işlevsellik kazandırmak, ikinci amaç ise; Batı çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek onları memnun etmek ve böylelikle Avrupa'nın Devlet üzerindeki baskılarını bir nevi aza indirgeme isteği olmuştur.[3]

Tanzimat'ın ilanıyla doğan siyasi tavır, yönetimin değişmesi üzerine fikri hareket muhalefetinin kimlik kazandığı ilk reaksiyon olarak kabul edilebilir. Mevcut hareket batı karşıtı bir eğilim sergiliyorken aynı zamanda anayasalcı olarak da değerlendirilmektedir. Islahat Fermanı'nın ilanı, Osmanlı Devleti'ne olumlu bir kazanım getirmezken aynı zamanda da Müslüman tebaayı da olumsuz etkilemiştir. 1859 yılındaki Kuleli Olayının yaşanması da bu rahatsızlıktan kaynaklı olmuştur. Olayı hazırlayan örgütsel yapının adı üstünde mevcut bir mutabıklık olmasa da birtakım tarih otoriteleri oluşumun adı için *''Şeriatı Tutma Cemiyeti''* başka bir kesim ise *''Fedailer Cemiyeti''* adını vermiştir. Fakat mevcut örgütün nasıl ve ne vakit kurulduğu bilinmemektedir. Örgüt üyelerinin Kuleli de yargılanmasından dolayı da *Kuleli Olayı* ismiyle anılmaktadır.[4]

Reform sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti'nde, reform hareketlerine sıcak bakmayan, Devlet içerisinden beliren muhalif görüşler ortaya çıkmaya başlamıştı. Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu düzene karşı, Osmanlı'daki sonraki ilerlemeler ışığında bariz önemli bir rol oynayan muhalefet, Osmanlı bürokrasisi kökenli bir hareketti. Bu hareket neticesinde *'Genç Osmanlılar'* olarak adlandırılan bir oluşuma dönüşecekti. Bu oluşumun en etkili isimleri ise İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi mühim devlet adamlarıydı. Tanzimat siyasetinin yüzeyselliği ile beraber otoriter karakterine tepki gösteren dönemin ileri gelen aydınları, liberal fikirlerin de etkisi altında kaldılar.[5]

Osmanlı'daki sivil anlamdaki ilk muhalefet hareketlerini doğru bir şekilde değerlendirebilmek adına ilk olarak basın-yayın hayatında öne çıkan gelişmeleri mercek altına alma-

[1] Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler", Belleten, Türk Tarih Kurumu, Aralık 2000, CLXIV/241, s. 901.
[2] Sarıcaoğlu, s.902.
[3] Erik Jan Zürcher, ''Milli Mücadelede İttihatçılık'', Çev. Nüzhet Salihoğlu, , İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.15.
[4] Niyazi Berkes, ''Türkiye'de Çağdaşlaşma'', Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.301.
[5] Erick Jan Zürcher, s.20-21.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

mız gerekmektedir. Çünkü muhalefetin lider konumundaki şahsiyetleri, dönemin basın-yayın organlarından önemli bir yeri teşkil eden gazeteleri, kendileri için bir araç olarak kullanmışlardı. Osmanlı'daki ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi* (1831) gazetesiydi. Onu yarı-resmi niteliğe sahip olan *Ceride-i Havadis* (1840) takip etti.

Osmanlı'da gazeteciliğin aslen başlangıç noktası olarak kabul edilen ve haftalık yayınlanan Çapanzade Agâh Efendi'ye ait *Tercüman-ı Ahval* gazetesi 1860 yılında yayın hayatına başladı. Kadrosunda Şinasi gibi önemli isimleri de barındıran Gazete, gazetelerin çoğalması ve rekabet ortamının da etkisiyle 'eleştirel bakış açısını' artırdı. Bu durum Hükümetin hoşnutsuzluğuna yol açacağı gibi arkasından da 1864'te *Matbuat Nizamnamesini* beraberinde getirdi. Bu nizamname gazete kapama, para cezaları ve basın mensupları için de hapis cezalarını gündeme getiriyordu. Ertesi sene Âli Paşa'nın başında bulunduğu hükümete karşı olarak *Meslek* adında gizli bir örgütlenme kuruldu. Bu yapılanmanın vücut bulmasında *Matbuat Nizamnamesi*'nin de önemli bir rolü var olmalıdır ki *Meslek* içinde Nâmık Kemal gibi önemli şahsiyetler de yer almaktaydı.[6]

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin İstanbul'da 1865 yılının Haziran ayında kurulduğu[7] Cemiyetten ilk kez bahseden kişinin Ebüzziya Tevfik Bey olduğu görüşü yaygındır. Ebüzziya Tevfik Bey'in aktarmış olduğu bu bilgiler en ciddi kaynaklarda bile kullanılırken aslında son araştırmalar ışığında durumun bu şekilde olmadığını ortaya çıkmaktadır. Ebüzziya Tevfik Bey'in bu bulgularını *Genç Osmanlılar*'ın önderi Ziya Bey, 16 Haziran 1867 tarihinde Paris'te kaleme aldığı makalede reddetmiştir. Ziya Bey'e göre Ebüzziya, *Genç Osmanlılar Cemiyeti*'ni o dönemde kurulmuş olan *Meslek* [8] adındaki bir örgütle karıştırmıştır. *Meslek* örgütünün ileri gelenlerinden biri olan ve örgütü hükümete ifşa etmekle suçlanan Ayetullah Bey'in amcası Samipaşazade Hasan Bey'in İstanbul'da yayınlanan bir dergide çıkan mektubunda bu husus daha da netliğe kavuşmakta ve *Genç Osmanlılar Cemiyeti*'nin bunlarla hiçbir alakasının olmadığı görülmektedir. *Genç Osmanlı* kavramı, 1867 senesinde Paris'te bir araya gelen gazetecilerin oluşturdukları topluluğa verilen isimdir.[9]

Genç Osmanlılar, ilk defa Müslüman halka, liberalizm ve milliyetçilik gibi fikir akımlarını anlatmışlardı. Bu düşünceleri İslamiyet ile uyum içerisinde sunarak Müslüman halk için daha kolay kabul edilir hale getirmeyi amaçlamışlardı. Bu düşünceler ve bunlara dayanmakta olan somut istekler ki somut istekten kasıt, anayasal rejim ve parlamenter bir yönetim tarzı, daha sonraları 1876, 1878, 1889 ve 1905 yıllarında Osmanlı Devleti'ndeki idareye karşı muhalefet mücadelesinde de benimsenecekti.[10]

Osmanlı tarihinde, ilk sivil muhalefet hareketi olarak öncü bir rol oynayan *Genç Osmanlılar*, aralarında ciddi bir siyasal görüş ve siyasi pratik farkı olsa da, yıllar sonra Jön Türkler olarak adlandırılacak olan yine başka bir muhalefet hareketinin selefi konumunda yer almıştır.

[6] Sina Akşin, ''Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980'' , Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, C.I, s.41.
[7] Enver Ziya Karal, ''Osmanlı Tarihi'', C.VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.299-300.
[8] Bazı kaynaklarda ''Meslek'' örgütünün adı ''İttifak-ı Hamiyyet'' olarak da geçmektedir.
Bkz. Bülent Tanör, ''Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri'', Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.123.
[9] Enver Koray, '' Yeni Osmanlılar '', Der: Hakkı Dursun Yıldız, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.551-552.
[10] Zürcher, s.24.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Osmanlı Muhalefet kültüründe özellikle Tanzimat ve sonrasında dahili siyasette önemli iki oluşum ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet oluşumunun genel adı Jön Türkler olarak adlandırılırken diğer önemli aktör ise Jön Türklerin bir kesimi içerisinden kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Sultan II. Abdülhamit, hükümranlığı süresince Jön Türklerin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu uzun zaman diliminde Devletin istikbali için son derece mühim olan pek çok önemli hadise vukua gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunun temeli Jön Türkler' e dayanmakla birlikte, *Genç Osmanlılar*'da gördükleri muhalefet öncülüğü ve Batı'dan edindikleri fikir ve hareket düşüncelerinin uygulamaya dönüşüdür.

Mezkûr hareketin bir örgüte dönüşmesi Mülkiye, Askeri, Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksek mekteplerin talebeleri tarafından müşterek hareket neticesinde gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu meselesinde bu mekteplerin her biri önemli rol oynamıştır.[11]

1. JÖN TÜRK HAREKETİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Jön Türk kavramı birbirinden farklı gruplara atıfta bulunmak için kullanılıyor olsa da bunların en önemlisi kuşkusuz ki, 1878 senesinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın askıya alınmasından sonra Sultan II. Abdülhamid idaresine muhalif grup ve onların kurduğu yayınlar ve örgütlerdir. Tarık Zafer Tunaya, *Genç Osmanlıları* ve Jön Türkleri sırayla *"Birinci Jön Türk Hareketleri"* ve *"İkinci Jön Türk Hareketleri"* olarak tanımlasa da bu yaklaşımın, genel olarak kabul görmediğini görmekteyiz.[12]

Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nda, XIX. yüzyıl ikinci yarısında, yönetimde meşruti idare temeli içeren bir rejim kurarak, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle, seçimlere giderek oluşturulacak meclise, memleketin istikbalini emanet etmeyi savunan, Batı menşeini örnek alan Osmanlı aydınları olarak adlandırılan, geniş kozmopolit güruhun genel adıdır.[13]

Jön Türk adı aslında Batının aynasına bakılarak üretilmiş bir kavramdı. Jön Türk ismi Fransızca *"Jeune Turc"* deyiminden gelirken, Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türkler kavramının karşılığı *"Çağdaş ihtiyaçlar neticesinde, Devlet sistemindeki düzeni değiştirmek isteyen ihtilâlciler"* tanımını karşılamaktaydı.[14]

Meşrutiyet rejimini yeniden yürürlüğe koymak adına Genç Osmanlılar'ın yerini, Sultan II. Abdülhamit'e karşı mücadelede "Jön Türkler" alıyordu. Kendilerine Batı'da Fransızca tabirle *"Jeune-Turces"*, Türkçe'ye uyarlanışı ile *"Genç Türkler"* denilen güruha, 1830 tarihine doğru Fransa'da *Jeune-France*, İtalya'da *Jeune-Italie*, Almanya'da *Jeune-Allemange*, İngiltere'de *Jeune-Angleterre* adı altında politika ve edebiyat sempatizanı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin unvanını taklit ederek verdikleri anlaşılıyor.[15]

---

[11] Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", Osmanlı, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.405.
[12] M. Şükrü Hanioğlu, ''Jön Türkler'', Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, C. XXIII, s.586.
[13]Durdu Mehmet Burak, ''Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri'', Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı:14, 2003, s s.291.
[14] Taner Aslan, ''İttihad-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne'', Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:47, 2008, s.80.
[15] Burak, s.296.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Jön Türk Hareketi süreç içerisinde büyük bir bölümünü bir çatı altında toplayacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek ve XIX. Yüzyıl Muhalefet hareketi ve Osmanlı ıslahatlarının öncüsü konumuna gelecekti. Aslında temel olarak Jön Türk Hareketi, 1860-1870 yıllarında *Genç Osmanlılar*'ın getirmiş olduğu çözüm önerileri ve Meşrutiyet fikrinde paraleldiler.[16] Hareket, Osmanlı'nın son döneminde son derece mühim siyasi ve içtimai bir konumdadır. Belki de Osmanlı tarihinde az rastlanan özgün ve örnek bir yapıya sahiptir. Jön Türk Hareketi'nden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giden süreç, Osmanlı Devlet yapısını temelinden sarsarken, oluşum, kuruluş ve başlangıç noktaları ile neticeleri farklı sonuçlar ortaya koyan hareket, gerek bir felaket, gerekse istikbali doğrudan etkileyen bir kaos halini almıştır.[17]

Jön Türk oluşumunun ortaya çıkışını izah için belirlememiz gereken zihinsel çerçevede üzerinde önemle durmamız gereken ilk husus; şüphesiz, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki yenileşme hareketlerinin, toplumda seçkin sınıf içinde ortaya çıkarmış olduğu tartışma ve ayrışma çizgisi ile Jön Türklerin bu düzlemde edindikleri yer olacaktır.

1889 senesi itibariyle Jön Türk Hareketi, özellikle İstanbul'da bulunan mekteplerde yükseköğrenim eğitimi alan öğrencilerin muhalif organizasyonu olarak doğmuş, 1894 yılında bürokrasi sınıfının yanında asker ve ulemanın da dahil olmasıyla geniş bir alana yayılmış ve özellikle 1895 sonrası hızlı bir büyümeyle ilerlemiştir. Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti hareketin dinamosu halini alırken, Halil Ganem önderliğindeki Türk-Suriye komitesi ile Selim Fâris'in yönetimindeki Osmanlı Islahat Fırkası gibi örgütler, Sultan'a karşı Arap muhalifleri harekete geçirme gayreti içine girmişlerdi. Bu esnada Romanya, Bulgaristan, Girit ve Kıbrıs'ta, Yerel Jön Türk Hareketi olarak tanımlanan bir oluşum doğmuştur. Bu organizasyon Avrupa Jön Türk Hareketinden ayrı şekilde yapılanarak, firarî Osmanlı Jön Türkleri'nin yönetiminde, öğretmenler, esnaflar ve yerel aydınların etrafında örgütlenmiş, Mısır'da ise ulemâ sınıfı, Örgütün dinî muhalif tarafını tesis ederken Hareketin ilk örgütlü oluşumu ise İttihad-i Osmani Cemiyeti adı verilen yapıyla vücut bulmuştur.[18]

1.1. İttihad-ı Osmani Cemiyeti

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında çeşitli tartışmalar var olmakla birlikte kabul edilen genel kanaat 1889'dur. Hatta daha da belirginleştirmek gerekirse 1889'un (1305) Mayıs ayının (21.gününe) bir gününe tesadüf eder.[19]

Ohrili İbrahim Temo ve düşüncelerini yakinen bildiği Diyarbekirli İshak Sükuti, Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit ve Arapkirli Abdullah Cevdet gizli ve milliyetçi[20] fikirlerle vücut bulan bu örgütün temelindeki şahsiyetlerdi. Amacı anayasal düzeni ve parlamentoyu geri getirmek olan gençler 1889 yılında örgütü kurduklarında, bu dörtlü içerisinde bir Arnavut, bir Kürt ve bir Çerkez yer alıyordu. Sonraki birkaç yıl boyunca bu cemiyet yavaş bir şekilde büyüdü.[21] Cemiyet, Osmanlı Devleti'nde İlk örgütsel yapılar göz önünde bulundurulduğunda, çeşitli etnisitelere ayrılan unsurlardan bir araya gelen gençlerden oluşmaktaydı.

[16] Feroz Ahmed, ''İttihat ve Terakki 1908-1914'', Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 9.Baskı, 2013, s.37-38.
[17] Aslan, s.291.
[18] Hanioğlu, s.586.
[19] İbrahim Temo, ''İttihat ve Terakki Anılarım'', Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s.28.
[20] Ernest Edmondson Ramsour, ''Genç Türkler ve İttihat Terakki'', çev: Hasancan Yüncü, Etkin Kitaplar, İstanbul, 3. Baskı, 2013, s.28.
[21] Erik Jan Zürcher, ''Modernleşen Türkiye'nin Tarihi'', çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 28. Baskı, 2013, s.136.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Tıbbiye'de henüz adı bile belli olmayan bir siyasî örgütün teşekkül ettiği hakkındaki ilk haber, Mülkiye İdâdisi'nde ve toplumun çeşitli kesimlerinde gizli bir heyecan yaratmış, fakat Örgüt, 1893'e kadar yüksekokul talebeleri arasında adını duyurmaktan başka hemen hemen hiçbir eylemde bulunmamıştı. Cemiyet, İtalyan işçi teşkilatı *Carbonari* örgütünden esinlenerek, şubeler şeklinde teşkilatlanıyordu. Cemiyet'in, uzun soluklu iç eğitim olarak değerlendirilen toplantılar düzenlemekle yetindiği, örgütlü faaliyete ve hatta propagandaya geçmek hususunda da aceleci davranmadığını müşahede ediyoruz.[22] Daha sonraları ise Askerî Tıbbiye'deki bu hareket, süratle yayıldı ve Harbiye Mektebi'ne, Bahriye'ye, Mülkiye'ye ve Mühendishane okullarına sıçramakta gecikmedi.[23]

Cemiyet'in ilk toplantısı *''Dörtlerin Toplantısı''* olarak adlandırılmıştır. Bunu takip eden toplantıya *''Hatab Kıraathanesi İçtimaları''* denilmiştir. İlk toplantıları takip eden birinci ve yahut da ikinci ay içinde İstanbul surlarının Edirnekapısı'na yakın bir mevkide bir kıraathanede yapılan toplantıya da *''İnciraltı İçtimaı''* denilmiştir. Bu toplantı Cemiyet'in ilk resmi toplantısıydı.[24]

Artık yavaş ve fakat dirayetli adımlarla ilerlediğini anladığımız Cemiyet'in ilk nüvesini oluşturanların, teşkilât yapılanmalarına dair; üye kaydı ve toplantıların düzenli hale getirilmesinden, dirençli bir muhalefet mekanizmasını işletecekleri ortaya çıkmaktadır. Ekseriyetle Cemiyet'in itimat ettiği mensuplarının davetiyle, cuma günleri olan bu toplantılar, kararlılıkla devam ettirildi.[25]

Osmanlı tarihindeki Batılı anlamda ilk özgürlük hareketi olarak kabul edilen Jön Türk Hareketi, yeni kurulmakta olan merkezi kurumlara İslami siyasi gelenek açısından kapsamlı bir meşruiyet ve ideoloji sağlamak için çabalayan ilk Müslüman hareket olarak kabul edilebilir.[26] Türk siyasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Jön Türk Hareketi üniversitelerde ve askeri okullarda okuyan gençler arasında kıvılcımlanarak büyüyor ve yeni bir ruh ve heyecan yükselmesine vesile oluyordu.[27] Özellikle gençler arasında kendisine yer bulan ve hızla yayılarak büyüyen bu fikir hareketi, gün geçtikçe siyasi hayatta da etkisini göstermeye başlamıştı.

İlk toplantılarını gizli olarak gerçekleştiren Cemiyet, kimlerin üye olarak kabul edileceğini tartışırken, güvenilebilecek ve nitelikli her Osmanlı vatandaşının belirli deneme süreçlerinden geçirilmesinin ardından üye olabilmesi, haftalık toplantıların devamı, üyelerin sıra numaraları ile birlikte kayıtlı oldukları şubelerin deftere kaydedilmesi ve her üyeye ait olacak şekilde numaraların verilmesi kararına vardı. Bunun yanı sıra bir idare heyeti kuruldu.[28] Şerafettin Mağmumi ile İshak Sukuti'ye de cemiyette alınmış olan kararları kayda alma vazifesi verildi.[29]

Bir Örgüt olarak kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nde hiyerarşik bir düzen oluşturuldu. Düzenli devam eden toplantılarda Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi gibi yazarların

[22] Sina Akşin, ''Jön Türkler ve İttihat ve Terakki'', 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.49-50.
[23] Ramsour, s.30.
[24] Ramsour, s.29.
[25] Temo, s.30.
[26] Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 51, 2013, s.684.
[27] Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları", Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s.6.
[28] Hanioğlu, s.175.
[29] Temo, s.15-17.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

eserleri okunuyor, fikir alışverişlerinde bulunuluyordu. Yapılan çalışmalarla birlikte, üyelerin sayısında bir artış oldu. Görice Mebusu Şahin Kolonya, Mülkiye mezunu Necip Dıraga, Kosovalı Mebus İbrahim Efendi, ve Posta memuru Talat Bey cemiyete dahil oldular. Çok geçmeden Harbiye, Baytar, Mülkiye, Topçu ve Mühendishane gibi okullardaki öğrencilerin birçoğu cemiyetin etki alanı altına girdi.[30] Osmanlı İmparatorluğu üzerinde varlığını devam ettirdiği mozaik yapısı nedeniyle devrin en etkin furyası olan milliyetçilik akımını ilk etapta yürürlüğe koymayan Jön Türkler'in asıl niyeti her ne kadar uzun ömürlü olmasa da 1876 senesinde deneyimledikleri meşrutiyet yönetimine geçmekti.

Bir öğrenci grubu konumundaki cemiyetin üyeleri 1890'ların ortalarına kadar fazla bir gelişme gösteremeden varlıklarını sürdürdü. Bu tarihlerden sonra cemiyette örgütsel ve düşünsel bir hareketlilik başladı. Paris'teki Agust Comte ve pozitivizminden etkilenen genç memur Ahmet Rıza ile temasa geçilerek cemiyetin yurtdışı şubelerinin açılmasına dönük adımlar da atıldı. Cemiyet, önceleri felsefi tartışmaların ağır bastığı, siyasal faaliyetlerin yok denecek düzeyde olduğu bir düşünce hareketi konumundaydı. Paris ve diğer Avrupa kentlerinde konumlanmış Hamidzede birçok sürgün aydını bulunmaktaydı. Bu kişilerin sürgün edilmeleri ve Abdülhamit'in istibdadını eleştirmeleri önceleri yumuşak tonlarda ve iktidarla bağlar koparılmadan oluyordu. Temel talep de Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiydi. Murad Bey'in *Mizan* dergisi de bunlardandı ve kendisi Jön Türkler'i İttihatçılara bağlayan önemli şahsiyetlerden biriydi. Bu ilişkilenme dönemi 1895 ve sonrası olarak bilinmektedir. Aynı yıllarda Ahmet Rıza *Meşveret,* Murad Bey de *Mizan* gazetelerini çıkartmaya başladı. Fakat iki grup arasında, Osmanlı'yı ve Sultan II. Abdulhamit'i ele alışları konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Ayrılığın temel nedeninin gelenekçilerle pozitivistler arasındaki fikir ayrılığı olduğu söylense de Hanioğlu bu fikre katılmadığı gibi asıl ayrışmanın bir liderlik tartışması olduğu ve ittihatçıların Abdülhamit'e karşı olmak dışında ortak bir yanlarının olmadığını söylemektedir.[31]

1.2. İttihad-ı Osmani'den İttihat ve Terakki'ye

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı yenileşme hareketi' nin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devlet adamlarının Batı'ya ilk yönelimleri; şüphesiz ki bir gereksinim neticesinde ortaya çıkmıştı. Çünkü Osmanlı yöneticilerinde, Batı devletlerinin yeni usul ve erkanlarının savaşlarda galip gelmelerini sağladığı algısının yaygınlaşması nedeniyle Avrupa devletlerine karşı bir merak uyanmıştı. Avrupa'ya yönelmenin zorunluluğu ve Batı'nın bazı usullerinin Osmanlı' da yürütülmesi ihtiyacı, Osmanlı yöneticileri tarafından kabul edilmişti. Nitekim askeri alanda görülen yenileşme çabaları zamanla diğer alanlara da yansımıştı. Ama bunun neticesi belli bir zaman sonunda olumsuz bir hal aldı. Öyle ki yenileşme düşüncesi genç ve dinamik aydınlar içerisinde, Batı medeniyetini kendi medeniyetinden üstün görerek, günden güne Batı'ya hayran olma biçimine dönüştü.

Her ne kadar Cemiyetin kuruluş tarihiyle ilgili 1889 senesi genel bir görüş olarak kabul edilse de, yurt dışı kaynaklı nizamnameyle ilgili ilk cemiyet bilgileri, İngiliz arşivlerinde belirtildiği üzere İstanbul'daki İngiliz Sefareti üçüncü Kâtibi Max Müller'in 14 Kasım 1895 tarihli raporunda geçmektedir.[32] Böylece cemiyetin resmi kuruluş Tarihi için 1895 senesinin en geç temmuz ayında, kurulmuş olduğu söylenebilmektedir. Çünkü bundan önceki,

[30] Ramsaur, s.33.
[31] Lütfi Özarslan, ''İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri'', Resse kitapevi, İstanbul, 2016, s.95-96.
[32] Birinci, s.401-405.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

altı sene zarfında İttihat ve Terakki Cemiyeti Hakkında bir bilginin, ne Osmanlı Arşivlerinde, ne de İngiliz ya da başka devletlerin arşivlerinde olmaması, bu bilginin doğru olduğunu ispatlar niteliktedir.[33]

Sultan II. Abdülhamit, ülkesinde cereyan eden yararlı ve zararlı her türlü faaliyetten haberdar olabilmek adına, dünyanın o dönemki şartları içerisinde en önde gelen istihbarat teşkilatlarından birini kurarak güçlü bir istihbarat haber ağı elde etti. Sultan II. Abdülhamit'in kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı İstanbul'daki muhalif yapıyı iyice takip altına almıştı. Bu sürecin ardından pek çok muhalif ülkeyi terk etmiş, kalanlarsa bu gizli İstanbul örgütünü vilayetlerde de yaymaya başlamışlardı.

Bir müddet sonra devlet tarafından sürgün edilen veya kendiliklerinden yurt dışına kaçan cemiyet mensupları bulundukları yerlerde, yine gizlice bu cemiyetin şubelerine açmaya başlamışlardı.1889 yılında Avrupa'daki Jön Türkler'e tanıdık bir isim olan Ahmet Rıza Paris'te dâhil olmuştu. Hakkındaki söylentiler sebebiyle Ahmet Rıza Hüdavendigar vilayetindeki (Bursa) eğitim-öğretim müdürlüğü görevinden ayrılmış ve II. Abdülhamit saltanatına karşı Osmanlı Devleti'nin dışında bir muhalefet kampanyası başlatmıştı.[34]

Ahmet Rıza *Meşveret* gazetesini yayımlamaya başlayarak Avrupa'da bulunan sürgünleri etrafına toplamaya başlamıştı. Böylece Fransa'da etkinliklerini ve muhalefetlerini arttıran Türker'e Avrupalılar Fransızca *Jeunes Turcs* (Jön Türkler), yani genç Türkler adını takmışlardı.[35]

Ülke dışında, Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı muhalif hareketin üyeleri, çıkardıkları gazetelerle kendi düşüncelerini ülke içinde ve dışında yayma çabası içindeydiler. Cemiyetin Kahire şubesi *Kanun-i Esasi* ve *Hak*, Cenevre Şubesi *Mizan* ve *Osmanlı* gazeteleri yayımlamaktaydı. Yurtdışındaki bir diğer önemli yayın organı ise Londra'da çıkarılan *Hürriyet* gazetesiydi. Bunlar haricinde daha pek çok Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça gazete ve dergiler çıkartılmaktaydı. Hatta içlerinde Yahudice bile çıkanlar vardı. Böylece çeşitli ülkelerden 95 Türkçe, 8 Arapça,12 Fransızca ve bir de Yahudice olmak üzere, 116 gazetenin çıkarıldığı ve bunların çeşitli yollardan ülke içine sokulduğu görülmekteydi.[36]

Ahmet Rıza Bey, yaklaşık yirmi sene boyunca güçlü kişiliği ve zamanla elde ettiği nüfuzu sayesinde, muhalefet hareketine önderlik etti.[37] Ahmet Rıza Bey Avrupa teşkilatının ismini, Auguste Comte'e tarafından temellendirilmiş pozitivist düşünce akımı ana söylemlerinden olan *''Nizam ve Terakki''* koymak istiyordu. Jön Türkler bu fikre sıcak bakmayıp İstanbul'daki İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin *''İttihad''* kavramının da bu cemiyetin adında yer alması gerektiğinde karar kıldılar. Böylelikle İstanbul'daki Cemiyetin *İttihadı* ile Ahmed Rıza Bey'in *Terakkisi* birleştirilerek, cemiyetin ismi İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Cemiyetin yayın organı olan *Meşveret*, Fransızca eki ile Paris'te yayın hayatına başlamış oldu. İlerleyen zamanlarda Cenevre ve Brüksel'de yayın hayatını sürdüren *Meşveret* ülkeye gizli yollardan sokulup üyelere okutuluyordu.[38]

[33] Birinci, s.401-405.
[34] Ramsaur, s.41.
[35] Ramsaur, s.41-42.
[36] Vahid Çabuk, ''Hedefteki Sultan II. Abdülhamid'', 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, s.224-225.
[37] Zürcher, s.34.
[38] Bernard Lewis, ''Modern Türkiye'nin Doğuşu'', Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.195-196.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bilinen ilk risale beyannamesi 1895 yılında çoğaltılarak dağıtılmış, *''Vatan Tehlikede''* başlığıyla çıkmıştır. 30 Eylül 1895 tarihinde patlak veren Ermeni olaylarının ardından, ilk beyanname; İbrahim Temo ve arkadaşları tarafından hazırlanmış ve çoğaltılıp, dağıtılmıştır. Cemiyet ana fikirlerini bu risalede ortaya koymuş, Risalenin adı da Fransız İhtilali parolalarından biri olan *''La Patrie est en danger''* sloganının çevirisi olarak belirlenmiştir.[39]

1895 senesinde Ahmet Rıza Bey *Meşveret*'i çıkarmaya başladığında, İstanbul, Londra ve Paris'te, muhalif olarak en az dört grup bulunmaktadır. Ulema sınıfının da bir cemiyet kurup, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olmalarını da sayacak olursak, bu sayı beşe yükselmektedir. Bu grupların ilki *Hürriyet* ve Selim Faris'in etrafında toplanmış, hatta İngiliz hükümetine yakın olarak bilinen topluluktur. İkinci grup Türk-Suriye Komitesi olarak adlandırılan grup olurken, Üçüncü topluluk Ahmet Rıza, Halil Ganem ve H. Figani'den oluşuyordu. Dördüncüsü ise İstanbul'da ortaya çıkmış askerî bir topluluktu. Birinci ve ikinci topluluğun Jön Türk hareketindeki etkisi sınırlı olurken, Dördüncü topluluğun başkanı *Mizancı* Murat olacaktı. Ahmet Rıza'nın etkisinin güçlü olduğu üçüncü grup ise 1902 Birinci Jön Türk Kongresi'ne değin bağımsız olarak hareket edecektir. Sonraki süreçte ise iki cenah birleşerek, Kongrede Prens Sabahattin ile fikir ayrımına düşmüşlerdir.[40]

1.3. Birinci Jön Türk Kongresi

Birinci Jön Türk Kongresi, imparatorluğun bütün milletlerinin ve muhaliflerinin katılımıyla, Jön Türkler arasındaki gruplaşmalar ve azınlıkların farklı talepleri ve faaliyetleri istikametinde, yapılacak ıslahat konusunda ortak bir paydada buluşma amacıyla 1902'de Paris'te toplandı.[41]

Kongreye katılacak olan davetlilerin ikametgâh ve yol masrafları gibi maddi meseleler Prens Sabahattin tarafından ayarlamıştır. Sultan II. Abdülhamit'in kongrenin toplanmasına engel olmaya çalışması üzerine ertelenmek zorunda olan kongre 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Jön Türklerin dostu ve ayan meclisi üyesi olan Mösyö Lafeuvre Contalis'in evinde yapılmıştır. Davetli sayısının net olmadığı ve Prens Sabahattin yanlısı delegelerin çoğunluğu oluşturduğu kongrede esas itibariyle iki düşünce tartışma konusu olmuştur. Bunlardan biri, inkılabın yalnızca yayın yoluyla başarılı olamayacağı; Bundan dolayı da ihtilal metodunun da kullanılması gerektiği fikri, diğeri ise İnkılâbın başarılı olabilmesi için yabancı devletlerin de müdahalelerinin ve desteğinin olması gerekliliği düşüncesidir.[42]

Kongrede tartışılan temel sorun: *"Bir ihtilal sonunda yıkılması istenen Abdülhamit rejiminin yerine ne gibi fikirler ve müesseseler konacaktır?"* sualine cevap bulabilmekti. Soruya iki gruptan farklı cevaplar geldi. Ahmet Rıza Beyin önderi olduğu İttihat ve Terakkici grubu merkeziyetçi bir Meşruti yönetimi savunurken, Prens Sabahattin ve destekçileri, adem-i merkeziyetçi federatif bünyeli bir devletin kurulmasından yanaydılar.[43] Bu kapsamda Prens'in, iki tip toplum teorisi vardı ve esasen bu teorilerinin dayanak noktası İngiliz hayranlığından ileri gelmekteydi. Prens, bunu bireyci ve kamucu olarak sınıflandırıyordu.

[39] Özarslan, s.261-262.
[40] Şerif Mardin, ''Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908'', İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.78.
[41] Zürcher, s.133.
[42] Akşin, s.80-83.
[43] Tunaya, s.61.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Prens'e göre; İngiliz toplumu bireyci olduğu için üstün, Osmanlı toplumu kamucu olduğu için geriydi.[44]

Kongredeki fikri ayrılık, yalnızca arzu ve amaçlar konusunda değil metot ve uygulama konusunda da yaşanmaktaydı. Ahmet Rıza Bey ve İttihatçı grup sadece propaganda ile devrim yapılamayacağını, bunun için askeri kuvvetlerinde devrime katılması gerekliliğini vurgularken. Prens Sabahattin ve taraftarları özellikle azınlıklar, devrimin başarılı olabilmesi için kısmi bir yabancı (İngiliz) desteğinden söz ediyorlardı. Bilhassa Ermenilerin ortaya attığı bu görüşe İttihatçılar kesin olarak karşı çıktı.[45]

Jön Türklerin, Sultan II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri mücadelenin amacı ve izlenecek uygulama konusunda anlaşamaya varamamaları, bu birleşik muhalefet cephesini bölmüştü. Prens Sabahattin'in kongreden sonra 1906'da kurmuş olduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile derin bölünme resmiyet de kazanmış oldu.[46]

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN AZINLIK UNSURLARLA MUHALİF İŞBİRLİĞİ

2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rumlar

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden önceki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum Milleti arasındaki münasebetler, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, iki cenah arasında doğan gergin ortamın anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanında bu husus, Rum Milleti üzerinde hem dini hem de siyasi açıdan belirleyici etkileri olan Fener Rum Patrikhanesi ile Yunanistan'ın, II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan tavırlarının yorumlanması bakımından da önemlidir. Meşrutiyet'in yeniden ilanı öncesi dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum toplumu arasında, bazı kişisel yakınlık ilişkilerinin haricinde, çok fazla yakın münasebet ortamı kurulamadı. Bunun sebepleri arasında Rumların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkeziyetçi siyasetlerinden rahatsız olmaları ve Osmanlı Millet sistemi içerisindeki sahip oldukları ayrıcalıklı durumlarını devam ettirme fikri etkiliydi. Bu sebeple Rum toplumu, genel olarak II. Meşrutiyet öncesi dönemde Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet yanlısı düşüncelerine sıcak baktı. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetiminin yıkılması konusunda, Rumların ve Yunan Hükümeti'nin desteğini almaya çalıştı.

1902 senesinde düzenlenen I. Jön Türk Kongresi'ne Sathas, Adossidis ve Musurus, isimli bazı Rum delegeler katıldılar. Fakat her hangi bir örgütü temsil edip etmedikleri belirli olmayan bu isimlerin, Osmanlı Rum'u ya da Yunan vatandaşı olup olmadıkları da belirli değildir. 1902'de Jön Türkler tarafından tertip edilen Birinci Jön Türk kongresine katılan Rumlar, meşrutiyetin ilanından evvel 1907 senesinde düzenlenen İkinci Jön Türk kongresine ise davet edilmelerine karşın dahil olmamışlardır.[47]

Bunun yanı sıra Selanik'te kurulmuş olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin de Rum çeteleri ile yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin kurucu kadrosundan olan Mithat Şükrü Bleda kalem aldığı anılarında: *"O tarihlerde Selanik, Bulgar, Rum ve Sırp komitecilerinin karargahı haline gelmişti. Biz bütün komitecilerle temasta olmamıza rağmen en iyi anlaştığımız Rum komitecileri idi"* ifadelerini kullanmış, İttihatçıla-

[44] Doğan Avcıoğlu, ''Türkiye'nin Düzeni'', Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.162.
[45] Aksin, s.176.
[46] Zürcher, s.133.
[47] Akşin, s.96.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

rın önde gelen isimlerinden Nazım Bey'in ülkeye girebilmesini sağlamak amacıyla Rum komitesi reisi ile görüştüklerini ve Nazım Bey'i Yunanistan aracılığıyla Selanik'e getirdiklerini aktarmıştır.[48] Ayrıca aynı dönemde yaşamış Yunan çağdaşların yazdıkları anılar da Selanik'teki Jön Türklerle, Rum toplumu arasında yakın ilişkilerin olduğunu doğrular niteliktedir. Bilhassa Talat Bey, Rahmi Bey ve Cavit Bey'in Yunan Başkonsolosu ve aynı zamanda Makedonya'daki Rum Milis Hareketi'nin de kurucusu olan Koromilas ile yakın temas içinde oldukları anlaşılmaktadır.[49] Fakat İttihat ve Terakki ile yakın ilişki içinde olan Selanik Yunan Konsolosu Koromilas, 22 Şubat 1908 tarihinde Osmanlı Yönetimi'nin talebiyle Selanik'ten ayrılmak zorunda kalmıştır.

II. Meşrutiyet öncesinde Makedonya'da bulunan Rumların, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler geliştirmeleri, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Yunan Hükümeti tarafından engellendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılının baharında hem Selanik'teki Yunan Konsolosluğu vasıtasıyla Yunan Hükümeti ile hem de Makedonya Vilayeti'nde bulunan Rum halkıyla yakınlaşma kararı almıştı. Özellikle Rahmi Bey, Selanik'teki Yunan konsolosu ile ilişki kurarak ihtilalci bir siyasal değişim hareketinin zorunlu olduğundan bahsetmiş ve Yunanlarla işbirliği içinde hareket edilmesi düşüncesini dile getirmişti.[50] Bunun yanında Rahmi Bey, Bulgarların yayılmacı politikaları sebebiyle Makedonya topraklarının tehlike içinde olduğunu belirtmiş ve Jön Türklerin Rum cenahı ile işbirliğine mecbur olduğunu ifade etmişti. Bu düşünce üzerine Selanik'teki Yunan Başkonsolosu, Rahmi Bey'e netlik taşımayan bir cevap vermiş, görüşmeden istedikleri sonucu alamayan Jön Türkler, bu tekliflerini 1908 senesinin Mayıs'ında yenilemişlerdi. Bu defa Selanik'teki Rumların önde gelen isimleri ile görüşen Jön Türkler, istedikleri sonucu yine alamadı. Makedonya'da bulunan diğer Yunan konsolosları da, İttihatçılarla yapılacak olan bir ortaklığın Rum halkına fayda getirmeyeceğine inanıyordu. Serez Yunan Konsolosu'na göre, Jön Türklerin anayasal idare altındaki eşitlik düşüncesi, Rum toplumunu tatmin etmeyecekti.[51]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetiminin yıkılması konusunda Rumlarla ortaklık yapmaya çabalarken, 10 Temmuz 1908 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanı Georgios Baltatzis, Yunan konsoloslarına gönderdiği bir mektupta Rumların Jön Türk faaliyetlerine katılımının engellenmesini talep etti.[52] İttihatçıların Yunan unsuruna sadece felaket getireceğine inanan Baltatzis'e göre, Sultan Abdülhamit idaresinin yıkılışı Yunan menfaatlerine zarar getirebileceği gibi tehlikeli kaoslara zemin hazırlayabilirdi. Bu sebeple Makedonya'da ya da Anadolu'da Osmanlı idaresi altında yaşamakta olan Yunanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğindeki ihtilalci harekete dahil olmamalıydı.[53] İstanbul Fener Rum Patrikhanesi de Yunan Hükümeti ile aynı sebepler içeriğince Makedonya'da bulunan Rumların İttihatçılarla ilişki kurmalarını engelledi. Fener Rum Patrikhanesi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarıya ulaşması durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumların nüfuzlarının zayıflayacağına inanmaktaydı. Bu sebeple, Rum çetelerinin Sultan Abdülhamit idaresine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmalarına engel oldu.[54]

[48] Mithat Şükrü Bleda, ''İmparatorluğun Çöküşü'', Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.24-25.
[49] Mehmet Hacısalihoğlu, ''Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)'', Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.151-152.
[50] Aykut Kansu, ''1908 Devrimi'', İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.116.
[51] Hanioğlu, s.250-251.
[52] Hanioğlu, s.251.
[53] Kansu, s.116-117.
[54] Hanioğlu, s.251.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

İttihatçılar ise, bilhassa Makedonya'da etkin olan Rumların kendileri ile işbirliği yapmayarak Yunan ulusal menfaatlerini gözetme konusundaki siyasetlerinden rahatsız durumdaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait İkinci Jön Türk kongresini değerlendiren bir raporda, Rum ve Bulgarların kendi hükümetlerinin yanında oldukları ve Osmanlı Bulgar ve Rumlarını düşünmeyerek bu hükümetlerden aldıkları direktifler doğrultusunda hareket ettikleri dile getiriliyordu.

II. Meşrutiyet ilanı öncesinde Rum halkının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın münasebet oluşturamamasında Rum Patrikhanesi ile Yunan Hükümeti'nin önemli etkisi olmuştur. Yunan Hükümeti ve Patrikhane'nin ihtilale karşı olumsuz bir tutum takınmalarının gerekçeleri arasında milli Yunan menfaatlerini diğer rakiplere karşı daha kolay kabul ettirebilmek için Osmanlı millet sisteminin, Yunan Hükümeti ve Patriklik tarafından daha avantajlı olarak kabul edilmesi önemli bir yer tutarken, Jön Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nu geri kalmışlıktan kurtarabilme ve güçlendirebilme iddiasıyla çıktıkları bu yolda başarılı olmaları, "Megali idea"nın kesin sonu anlamına geliyordu.

2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeniler

Ermeni Sorunu, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla uluslar arası siyasi bir boyut kazandıktan sonra Ermeni Komitacıları, Sultan II. Abdülhamit'in devletin başında olduğu sürece Ermenilerin bağımsızlık emellerini gerçekleştirmelerinin imkansız olduğunu anlamıştı. Bu durumda Ermeniler için tek çare Sultan'ın ortadan kaldırılmasıydı. Bu amaç doğrultusunda 5 Temmuz 1905 günü Ermeni Komitacıları Yıldız Camiinde II. Abdülhamid'e bir suikast girişiminde bulundular.

Ermeni Komitacılar, suikastta kullanacakları arabayı yurt dışında özel olarak imal ettirmişler, gümrükten parça parça yurt içine sokarak montajını yapmışlar, tekerleklerine yerleştirdikleri 100 kilo dinamiti avlu girişinde patlatmışlardı. 26 kişinin hayatını kaybettiği patlamada asıl hedef alınan kişi II. Abdülhamit, suikast günü camiden çıkarken önüne aniden çıkan Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'nin birkaç dakika hal ve hatır sorması sonucunda patlama gerçekleşmiş, bu sayede Sultan suikasttan kurtulmuştu.[55]

Planlanan suikast sonucu Sultan II. Abdülhamid'in öldürülememesi Ermeni Komitacılarını yeni bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Suikasttan sonra Sultan'ın koruma alayı genişletilmiş yeni tedbirler alınmıştı. Alınan tedbirler neticesinde yeni bir suikastla II. Abdülhamid'in ortadan kaldırılamayacağını düşünen Ermeni Komitacıları, yeni bir yöntem olarak, Meşrutiyet'in ilanı davasını güden İttihatçılar ile işbirliğine gitmek suretiyle onu etkisiz hale getirmenin yollarını aramaya başladılar.

2.2.1. Ermeni İttifakında Birinci Dönem

Ermeni Komitacıları ile İttihatçılar arasındaki ortaklığı, iki dönem olarak ele aldığımızda I. Dönemin genel olarak Jön Türk merkezli olduğunu görebilmekteyiz. Jön Türklerle, Ermeni Komitacılar arasındaki ilk sonuçsuz kalan temaslar, 1891- 1905 yılları arasında yaşandı ve ilk davet Ermeni terörünün filizlendiği zamanlarda 1891-1892 yılları arasında Jön Türk cenahından geldi. Yurt dışında bulunan Jön Türk Paris merkezinin başında bulunan Ahmet Rıza, Devrimci *Hınçak* Partisinin liderleri ile o sıralarda birçok defa bir araya gelmişti. Münasebetler esnasında Ermeni siyasi partileri ile Jön Türkler arasında ülkenin istikbaline

[55] Süleyman Kocabaş, ''Ermeni Komitacılarının Jön Türlerle İşbirliği'', Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı:285, 2010, s.4.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

dair görüşlerin taban tabana zıt olduğu ortaya çıkmış olsa da görüşmeler neticesindeki olumlu ortam, muhafaza edilmekte ve iletişim hattı sürdürülmekteydi. Bu dönemde Batı Ermenilerinin, Berlin Antlaşmasının 61. maddesinde Ermeni vilayetleri için öngörülen reformların gerçekleştirilmesine yönelik gittikçe güçlenen mücadelesi, rejimi değiştirmek üzere devrimci bir yol izlenmesine sıcak bakmayan ve daha barışçıl yöntemlerle hedefe ulaşmak isteyen İttihatçıları tedirgin etmekteydi.

İttihatçılar Ermeni komitelerine, Vilayet-i Sitte'yi imparatorluktan ayırma ve Berlin Antlaşması hükümlerinin uygulanması fikirlerine dair devrimci yöntemlerinden vazgeçmeleri şartıyla, reformları gerçekleştirmek için ortak mücadele önerisinde bulundular. Ancak *Hınçak Cemiyeti* bu teklifi kabul etmedi.[56]

Ermeni Komitacı örgütleri arasındaki en etkin gruplardan biri de *Taşnaksutyun Cemiyeti* idi. İttihatçıların, *Taşnaksutyun Cemiyeti* ile temasları 1896 – 1897 yılları arasında oldu. Cenevre'de bulunan Tunalı Hilmi ve Ahmet Rıza, *Taşnaksutyun Cemiyeti*'ne işbirliği teklifinde bulundu. *Taşnaksutyun*'un yayın organı *Troşag* (Bayrak) gazetesinin bürosuna ziyarete gelen Ahmet Rıza, Avrupalı Devletlerin meseleye müdahalelerini ret etmeleri, şiddet olaylarına başvurmaktan vazgeçip, II. Abdülhamid idaresini devirme mücadelesinde propaganda, ajitasyon, toplumun hazırlanması ve Büyük güçlerin mânevi desteğini sağlamak gibi barışçıl yöntemlerle beraber hareket etme teklifinde bulundu. Ancak bütün bu çabalara rağmen ilişkilerde karşılıklı temas düzeyinden öteye geçilemedi.

I. Dönemin ikinci safhası 1900 - 1905 yıllarında yapılan görüşmelerle ilerledi ancak süreç sonunda yine bir sonuç elde edilemedi. Yanına oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ı da alarak Mısır'a kaçan Sultan II. Abdülhamid'in eniştesi Damat Mahmut Paşa, burada Sultan'a muhalif bütün grupları bir araya getirecek kongre girişiminde bulundu. Bu kongre, 4 - 9 Şubat 1902 tarihlerinde Prens Sabahattin'in başkanlığında Paris'te Osmanlı halklarını temsilen 60 - 70 katılımcının katılımıyla gerçekleştirildi. Prens Sabahattin'in iki yardımcısı, Aharonyan Ermeni, Satus ise Rum'du. Ermeni delegeler, Jön Türklerin ileri sürdüğü *"Makedonya Meselesi yoktur"* görüşünü bahane ederek Makedonya Devrimci Örgütlerinin Kongreye davet edilmemesini tenkit ettiler.

Kongrede tartışmalar iki görüş etrafında toplandı. Ermeniler, reformların yapılabilmesi için Batılı güçlerin müdahalesinin kaçınılmazlığını dile getirirken Prens Sabahattin, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması şartıyla Ermenilerin düşüncelerini destekledi. Ancak Ahmet Rıza ve arkadaşları bu düşünceye karşı çıkarak, ülkelerinde gerçekleşecek reformların kendi elleriyle yapılması gerektiğini, Batılı Devletlerin ise yalnızca manevi desteğinin alınmasının doğru olabileceğini savundular. Kongre sonunda Ermenilerle ile Jön Türkler arasında, Âdem-i Merkezci ve Merkeziyetçi olarak iki farklı görüş ayrılığı ortaya çıkmış oldu.

Başarısızlıkla sonuçlanan kongrenin ardından *Devrimci Hınçak Partisi* Jön Türkler'in daveti üzerine 1902 Kongresine katılmayı ret etmiş, 1906 senesine kadar Jön Türklerle hiçbir temasta bulunmamıştır. Muhalif güçlerin gerçekleştirdiği ilk kongrenin neticelerinden memnun olmayan *Vera Gamyal Hınçak Partisi* [57]de Jön Türklerle ilişkiden kaçınmaktaydı.

[56] Kocabaş, s.5.

[57] Sosyal Demokrat Hınçak Partisi: en eski ikinci Ermeni siyasi partisidir. Hınçak, Ermenice Çan anlamına gelir. Zamanla Rusların etkisi altında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir cephe olarak örgütlenmiştir. Bkz. Cahit Külekçi,

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

2.2.2. Ermeni İttifakında İkinci Dönem

I. Dönemde aktif işbirliği teklifi Jön Türklerden gelirken, II. Dönemde teklif Ermeni Komitacılarından geldi. Bunun nedenleri arasında, 1905'de Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen Ermeni suikastının başarısız olması önemli bir etken olurken, başarısız suikast girişiminin ardından Ermeni Komitacıları, Sultan Abdülhamit'i etkisiz hale getirmek adına Jön Türklerle mecburi işbirliği ihtiyacı hissetmeye başladılar.

Jön Türklerin, Ermeni Komitacıları ile yeniden işbirliği içerisine girmeye çalıştığı bu günlerde, Sultan II. Abdülhamid'in Ermeni terörüne karşı almış olduğu tedbirlere bakış açıları çok farklı ve kendi itiraflarına göre de yanlıştı. Sultan Abdülhamit'in, Ermenilerin vatanı bölme amaçlı faaliyetlerini engellemesini *"İstibdadını devam ettirmek"* olarak yorumlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, içinde gayri Müslimlerin de bulunduğu Osmanlı vatandaşlarını Sultan'ın idaresine karşı işbirliği ve ihtilale çağıran bildirisinde şu ifadeler yer alıyordu: *"Vatandaşlar! Bir dakika akilane ve bitarafane (tarafsız olarak) düşünecek olursanız Abdülhamid idaresinin gerek Ermenilere, gerekse diğer Osmanlı unsurlarına karşı olan düşmanlığının her şeyden ziyade İstibdadını devam ettirmek istemesinden ileri geldiğini anlarsınız. Bizi birbirimize boğazlatarak vakit kazanıyor."* [58]

Sultan II. Abdülhamit yönetimini devirmek için tüm Osmanlı unsurlarını birleşmeye davet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınladığı bildiride, hedefe ulaşmak için, gizli teşkilat yapısının kuvvetlendirilmesi, ihtilal için ordunun içinde propagandaya girişilmesi, vergi vermemeye yönelik halka propaganda yapılması, Meşruti yönetim gelirse, halkın maddi ve mânevi huzura kavuşacağı, askerlik hizmetinin iki yıla indirilip er ve subay maaşlarının artırılacağı, arazisi az olanlara toprak dağıtılacağı, Veliaht Reşat Efendi'nin Meşrutiyet taraftarı olduğuna dair propaganda yapılması istenilmekteydi.[59]

Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle giriştikleri işbirliğinin II. Döneminde Osmanlıyı bölmek amaçları bu işbirliği sayesinde devam etmişti. I. Dönemde fikir ayrılıklarından doğan çatışma sebebiyle işbirliği çalışmaları yarım kalmıştı. II. Dönem ortaklık girişiminde de asıl amaçlar değişmemiş, Ahmet Bedevi Kuran'ın anlattıklarından anlaşılacağı üzere[60], her teşkilatın yapı ve amaç olarak bağımsızlığı kabul edilirken, sadece "tek hedef ve amaç" denilen "ortak düşman" Sultan II. Abdülhamid'in devrilmesinde birleşilmişti. Bu oldukça tuhaf ve ülke için büyük zararlar doğurabilecek Ermeni - Jön Türk ortaklığında izlenecek yol haritası konusunda Ermeni komitacıları ile baş müzakerecilik yapan İttihat ve Terakki mensubu Bahaeddin Şâkir, cemiyetin Çanakkale şubesine 3 Ocak 1908 tarihinde yazdığı mektupta şunlardan bahsetmektedir:

> *"Ermeniler de bu idare-i ittihada (işbirliğine) celbedildiler (çağrıldılar). Ermenilerin en büyük ihtilal partisi olan Taşnaklar bu zâlim idareyi yıkmak için bizimle ittihat (işbirliği) ettiler. Ancak bu ittihat yalnız fiiliyata münhasır olup her fırka (parti) yine programında bağımsız hareket edecektir. Bundan memleketimize iki fayda vardır: Birincisi, lüzumsuz yere kan döken ve ecnebi (yabancı) müdahalesini da-*

''Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 yılları arası)'', İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi, Sayı:15, 2010, s.143- 157.

[58] Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, ''Bahaeddin Şâkir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki'', Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, s. 135.

[59] Aydoğan - Eyyüpoğlu, s.136 – 146.

[60] Ahmet Bedevi Kuran, ''İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler'', Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.71-72.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

vet eden fırkaların zararlı hareketlerine set çekmek, ikincisi de menfaatleri aynı olan Hristiyan unsurların kudretinden faydalanmaktır.''

Ermeni komitacılarıyla işbirliği meselesinde baş müzakerecilerden İttihat ve Terakki'nin Avrupa'daki baş temsilcisi olan Ahmet Rıza da Bahaeddin Şâkir'in düşüncelerine paralel görüşlere sahiptir. Cenevre'de Ermeni Komitacılarıyla görüşmeler yaparken Paris'e gönderdiği mektupta şunları kaleme almaktadır:

"Ermenilerle dört gün uğraştım. Pek muazzep (eziyet ve sıkıntı çeken) oldum. Ömrümde bu Rus Ermenileri kadar kaba, dikbaşlı, kalın kafalı adamlar görmedim. Programlarını aldım, gönderiyorum. Dikkatle inceleyiniz. Bu heriflerle biz hiçbir vakit birleşemeyiz. Ancak cemiyetleri muntazam, paraları çok ve her tarafta adamları vardır. Bu kuvvetten istifade etmeyi düşündüm. Cümlemize fenalık eden şimdiki idareyi devirmek için icraatta ittifakın lüzumunu anlattım. Buna razı oldular. Bu işin planını tertip etmek için muhtelif fırkaların mensuplarından meydana gelen bir kongre teşkilini teklif ettiler. Kabul ettim." [61]

5 Temmuz 1905 tarihinde Yıldız camiinde başarısız bir suikast girişimine kalkışan Ermeniler, Jön Türklerin açıktan gösterdikleri sevinçlerine de neden olmuşlardı. Şair Tevfik Fikret, *"Bir Lahza-ı Teahhur- Biraz Gecikme"* başlıklı şiirinde şu satırları kaleme almıştı: *" Ey şanlı avcı tuzağını beyhude kurmadın; / Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki vuramadın!"* Bu satırlardaki "Şanlı avcı", suikastı düzenleyen Ermeni tetikçisi olurken, "Av" benzetmesi ise Sultan II. Abdülhamit için kullanılmıştır. Sultan, Tevfik Fikret'in şiirinden haberdar olunca çok öfkelenmiş ve şunları söylemişti: *"Hiçbir namuslu Ermeni, padişahına kast eden eli bombalı ırktaşına 'şanlı avcı' diyecek kadar hayasız olmamıştır."* [62]

Jön Türklerin Payitaht'a karşı izlemiş oldukları muhalefette en tehlikeli icralarından biri de Sultan II. Abdülhamit'i her ne koşulda olursa olsun devirmek için Ermenilerle ortak suikasta dek varan planları olmuştur ki, bu meseleyi Ermeni Komitacıları baş müzakerecisi Diran Kelekyan ile İTC baş müzakerecisi Bahaeddin Şâkir arasındaki işbirliği yazışmalarında görmek mümkündür. Diran Kelekyan, 1905 yılında düzenlenen başarısız Yıldız suikastının ardından, 1906 yılında ''ortak'' planlanan suikastla ilgili Bahaeddin Şâkir'e şunları yazar:

"İstanbul'da zâlim aleyhine yeni bir teşebbüs icrasına gelince: Tarafı-ı âlinizden söylenen şey yapılamaz. Çünkü ramazanın on beşinden evvel deniz dalgalanıyor. Fakat denize mayın dökmek kabil olmazsa bu teşebbüsümüzden vazgeçilmesini anlamına gelmez. Burada yeni bir bomba hazırlanmıştır. Bu hazırlığın tatbiki mümkün şeylerden olduğuna geçenlerde yaptığım ufak bir tecrübe ile kanaat hâsıl ettim. Eğer lazım olan para bulunursa, ben bu işi başa çıkarabileceğimize eminim" [63]

Yukarıdaki planlanan suikast, Sultan II. Abdülhamid'in her sene âdeti olduğu üzere 1906 senesinin ramazan ayında Eyüp Sultan'ı ziyareti esnasında düşünülmüştür. Kelekyan, Yıldız suikastında olduğu gibi, Eyüp Sultan'da yapılması planlanan suikast için de Bahaeddin Şâkir'e şunları yazar:

[61] Kuran, s. 409.
[62] ''Abdülhamid'in Hatıra Defteri'', Haz. İ. Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974, s. 90.
[63] Aydoğan – Eyyüpoğlu, s.326.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

''Buradaki icap eden tahkikatı yaptım. Yıldız'da yapılacak yeni bir teşebbüs, muhtemel ve gayri muhtemel masraflar dahil olmak üzere yüz bin ile yüz elli bin frank arasındadır. Bu paranın içinde gayet ince yapılmış makineler (bombalar) bedeli de vardır. Yeni teşebbüs elektrik kuvvetinin gayr-i memul (umut edilmeyen) ve bütün nev-icat (yeni icat) bir tatbikine müstenit (dayanmak) olacaktır. Bu babtaki (konudaki) tedarikatı icabı (gereken hazırlıkları) halinde binnefis (kendi kendisine) kendin yaparım. Çünkü yeni usulün nazariyesi tamamıyla gizli tutulmaktadır.'' [64]

Diran Kelekyan, suikasta kullanılması planlanan ve Sigara kutusu hacminde bir kutuya yerleştirilerek patlatılacak bombanın, patlatılma yönteminin kendisinden başka kimsenin bilmediğini ve suikast esnasında Eyüp Camii'nde şahsen kendisinin bulunarak bombayı patlatacağını belirtmiştir. B planı olarak da Müslüman bir işbirlikçi bulunarak, camii içinde II. Abdülhamid'in namaz kıldığı safa yakın bir yere bombanın yerleştirilmesi düşünülmüş, bu işin de 120 ya da 130 bin Frank'a halledilebileceği belirtilmiştir. Diran Kelekyan, suikast hakkında bu iki plandan birinin seçilmesini istemiştir.[65]

Plan aşamasında kalan bu suikast girişiminin, hangi nedenle gerçekleştirilemediği net olarak bilinmese de kuvvetle muhtemel, plan için gerekli paranın tedarik edilememesi ve Yıldız suikastının ardından II. Abdülhamit'in koruma alayının artırılarak daha sıkı tedbirlerin alınmış olması etki yaratmıştır.

2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Yahudiler

Yahudi Devleti'nin kurulmasına izin vermeyen Sultan II. Abdülhamit'i ortadan kaldırmaya karar veren Siyonist gruplar, ancak bu şekilde emellerine ulaşabileceklerini düşünüyor bunun için de yalnızca dışarıdan gelecek bir müdahalenin de yeterli olmayacağını da biliyorlardı. Dolayısıyla Sultan karşıtı, bir iç muhalefet grubuyla iş birliği yapmak gerekmekteydi. İşte bu doğrultuda Yahudi liderler, Jön Türklerle iş birliği yapma kararı aldı.

1908 İhtilali evvelinde Osmanlı Yahudileri, Siyonizm'e hizmet etmek ve Yahudi Devleti'nin kuruluşu için Avrupa'daki Siyonist Yahudiler tarafından teşvik edilmiş, bunun için de çok sayıda Yahudi'nin yaşadığı Selanik üs olarak seçilmişti. Selanik'te yoğun çalışmalar yapan Siyonistler, kısa sürede kendilerine pek çok Yahudi sempatizan kazanmıştı. Siyonizm adına çalışmakta olan her Yahudi, doğal bir müttefik olarak değerlendirilmekteydi.

Ancak Siyonistler için en önemli kazanç, Jön Türkler içinde ünlü bir sima olan Emanuel Karosso idi. Selanik Yahudilerinin, özellikle Emanuel Karasso, Nissim Mazliyah ve Nissim Russo'nun vazifesi, Jön Türklere Siyonizm'i anlatıp, kabul ettirmekti. Karasso, Russo ve Mazliyah Türk siyasetçilerini, Siyonizm'den çekinmemelerini inandırarak, onları davalarına kazandırmak için çabalıyordu. Nissim Mazliyah masondu.[66] Uzun yıllar Osmanlı Meclisi'nde İzmir mebusu olarak görev alacak olan Nissim Mazliyah, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazetelerinde yazıları yayımlanmış, Cemiyet mensuplarının Siyonizm'e kazandırılmasında mühim vazifeler üstlenmiştir.[67]

Siyonizm taraftarı olan Osmanlı Yahudileri de, Sultan Abdülhamit'e karşı yürütülen mücadelede Jön Türklere ellerinden gelen desteği vermişti. Özellikle Jön Türklerle yakın ilişkiler kuran Nissim Russo, Yahudi halkını 1908 İhtilali'ne dahil edebilmek adına propa-

[64] Aydoğan – Eyyüpoğlu, s.326 – 327.
[65] Aydoğan – Eyyüpoğlu, s. 341.
[66] İlhami Soysal, ''Dünyada ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk'', Derin Yayınları, İstanbul, 1980, s.6.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

gandalar yürütmüş, ihtilal sabahında kahve kahve dolaşıp attığı nutuklarla halkı isyana dahil olmaya çağırmıştı. İhtilal akşamında taleplerini Sultan'a tebliğ etmek üzere saraya giden ihtilal heyetinin de sözcüsü görevini üstlenmişti. Ayrıca Nissim Russo, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından kurulan *Siyonist Cemiyeti*'nin de kurucuları arasındadır.

Jön Türklerin, Yahudi iş birlikçileri arasındaki bir başka önemli ismi olan Rafael Benuziyar ise Selanik'te eczacılık yapmaktaydı. Benuziyar'ın eczanesi Jön Türklerin de toplanma merkeziydi. Bunun yanında Abdülhamit yönetiminin şüphe ettiği Jön Türk kadrolarının iletişimini sağlayan Benuziyar, 22 Temmuz 1908 günü akşamında Selanik sokaklarına ihtilal bildirisini dağıtanlardan biri olmuştur. Fransa'ya giderek Jön Türk muhalefet hareketine destek veren Aşer ve Avram Salem kardeşler faaliyetlerini sürdürürken, bir başka isim Leon Gatezno da Paris'te Jön Türkler adına önemli faaliyetler yürütmüştür. Selanik'in büyük manifatura tüccarları arasında yer alan Tiamo ise, Jön Türk hareketine birçok hizmette bulunurken, servetini de Jön Türklere sunmuştur.[68]

Yahudi toplumunun, Jön Türkler ile muhalefet hareketinin ilk zamanlarından beri işbirliği içinde olduğunu görebilmekteyiz. Bunun temel nedenleri arasında, muhalif hareketin Selanik merkezli olması önemli bir yer tutarken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hıristiyanların ekonomik egemenliğine karşı, oluşturmak istediği yerli burjuvazi sınıfının bir unsuru olarak, Yahudileri doğal müttefik olarak görmesi de vardır. Nitekim karşılıklı çıkarlar doğrultusunda, Yahudiler de Selanik'ten Bağdat'a kadar İttihatçıların yanında olmuş ve politikalarını desteklemiştir.[69]

Jön Türklerle birlikte Ermeni ve Rum toplumuna nazaran farklı bir politika yürüten Yahudi Cemaati, ki bilhassa Selanik Musevileri, Cemiyet ile tam bir birliktelik içinde ilerlemiş, hatta bu ortaklık tabana da yayılmıştır. 31 Mart Olayı'nda Selanik, Çanakkale, Edirne ve Keşan'dan toplanan 700 Yahudi gönüllü, Hareket Ordusu'na dahil olmuş, bunlardan bir bölümü İstanbul'da isyancılarla çıkan çatışmalarda hayatını kaybetmiş ve günümüzde *Abide-i Hürriyet* adıyla tanınan anıtın bulunduğu Şişli'deki yere defnedilmişlerdir.[70]

3. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI

1908 yılına gelindiğinde askeri ve siyasi olaylar cemiyetin tahmin edemeyeceği hızda gelişiyordu. Reval görüşmeleri sırasında İngiltere ve Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması hususundaki haberler yayılmış, bu netice cemiyeti kesin sonuç alacak faaliyetlere yöneltmişti. Eylemlerini gizliden yürüten cemiyet için Reval görüşmeleri bardağı taşıran son damla oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu toplantıdan çıkacak neticeler için endişelenirken toplantıyla alakalı söylentilerin artması üzerine tüm Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın haklarının göz edilmesi gayesiyle bir çözüm yolu aramaya başladı. Bu çözüm yolunun da kendilerince ''baskı yönetiminden'' kurtulmak olduğunu savundular. Bu tepki cemiyetin ilk eylemsel teşebbüsü olurken cemiyet artık resmen su yüzüne çıkmış oluyordu.[71] Meşrutiyet'e giden süreçte en önemli adım 3 Temmuz 1908 tarihinde Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de yaklaşık 200 asker ve 200 sivilden oluşan kalabalık bir çeteyle dağa

[67] Avram Galante, ''Türkler ve Yahudiler'', Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1954, s.91.
[68] Galante, s.94.
[69] İlber Ortaylı, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 300-302.
[70] Rıfat N. Bali, ''Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları'', İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 53–82.
[71] Akşin, s. 98

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

çıkması oldu. Resneli Niyazi bu kalkışmayı gerçekleştirirken 9 Haziran 1908 yılında toplanan Reval Görüşmelerini gerekçe olarak göstermişti.[72]

Resneli Niyazi cemiyetten icazet alıp dağa çıkarak açıkça Sultan'a isyan etme kararı almıştı. Dağa çıkmadan evvel tabur deposuna giderek pek çok silah, cephane ve tabur sandığındaki paraları da alarak 3 Temmuz 1908'de İstile istikametinde kasabadan ayrıldı. Resneli Niyazi'nin yanında yer alarak isyan edenler arasında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, polis komiseri Tahir, vergi kâtibi Tahsin, Mülazım Yusuf Efendiler ve Resne'de bulunan Sırp okul öğretmeni de vardı. Resneli Niyazi, Saray'a ve Rumeli Müfettişliğine ile Manastır Valiliğine yazdığı mektuplarla bölgedeki hafiye Paşaların İstanbul'a geri dönmelerini, Kanunu Esasi'nin yeniden yürürlüğe konularak Mebussan Meclisi'nin hemen açılmasını istiyordu. Bu hadisenin ardından diğer İttihatçı subaylar da ayaklanmaya dahil olmaya başladı. Niyazi Bey'in bu eylemi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklendi. 5 Temmuz 1908 tarihinde cemiyetin Manastır şubesi üyeleri şehrin sokaklarına Kanun-u Esasi'nin ilanını isteyen ilanlar yapıştırdı. Yörede bulunan Müslim ve Gayrimüslim tüm çeteler Resneli Niyazi ile iş birliğinde bulunuyordu.[73]

Sultan II. Abdülhamit, Rumeli'deki karışıklıklara son vermek için şiddetli tedbirler uygulama kararı aldı. Bunun için de Mitroviçe'deki 18. Nizamiye fırkasının komutanı Arnavut Şemsi Paşa'yı, Resneli Niyazi isyanını bastırmakla görevlendirdi. Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908 Salı günü Manastır'a gelerek durum hakkında soruşturma başlatarak bilgi toplamaya çalıştı. Şemsi Paşa'nın Manastır'a gelişi İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları üzerinde büyük bir endişe yarattı. Şemsi Paşa buradaki soruşturmanın bir netice vermemesi üzerine Resne üzerine yürümeye karar verdi. Saray ile haberleşmek üzere Manastır telgrafhanesine girdi. Sarayla haberleştikten sonra telgrafhaneden çıktığı esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai subaylarından biri olan Teğmen Atıf (Kamçıl) tarafından vurularak öldürüldü.[74]

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi Meşrutiyet yolunda atılmış en önemli adımlardan birini oluşturuyorken Rumeli'de böyle bir hadisenin vukuu bulması dış müdahaleyi hızlandırabilir korkusunu doğurmuştu. İttihatçılar bu endişe üzerine 8 Temmuz 1908 tarihinde bütün konsolosluklara Selanik'teki İtalyan postanesinden İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Komitası imzalı bir mektubu gönderdi. Cemiyet'in niyetinin din ve mezhep ayrımı gözetmeden tüm Osmanlı milletinin çıkarları için Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele ederek, 1876 Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak için çabaladıklarını, Meşrutiyet ilan edilince yalnızca Makedonya değil tüm halkın refaha kavuşacağını belirtiyorlardı. Avrupa'nın kendilerini desteklediklerini ve büyük devletlerin iç işlerine müdahale etmeyeceklerini iddia etmekteydiler.

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra Resneli Niyazi isyanını bastırmak için Müşir Tatar Osman Paşa görevlendirildi. Bölgenin içine düştüğü kaos durumunun ardından Sultan II. Abdülhamit'in Makedonya'daki Üçüncü Ordu ve Edirne'deki İkinci Ordu'dan yararlanma fırsatı kalmadı. Bunun üzerine Anadolu'dan 47 tabur asker göndererek bastırmayı düşündüyse de İzmir'de bulunan cemiyet mensuplarından Dr. Nazım Bey, Bursalı Tahir ve arkadaşları askerlerin bir kısmını henüz Selanik'e gelmeden diğerleri ise Manastır yolunda İttihat ve

[72] Kuran, s.159.
[73] Akşin, s.87.
[74] Uzunçarşılı, s.109-111.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Terakki Cemiyet'ine dahil olmaya ikna ettiler. Tatar Osman Paşa, aldığı emir gereğince, Manastır'a geldikten sonra ılımlı bir tutum sergilerken diğer yandan da Anadolu'dan hareket eden birlikleri Ohri bölgesine sevk etmeye çalışmaktaydı. Ancak İzmir'den gelen birliklerin büyük bir kısmı, İttihatçıların tarafına geçtiklerinden dolayı verilen emirleri yerine getirmeyeceklerini, kendilerine baskı yapılması durumunda da ortaya çıkacak neticelerden kendilerinin sorumlu olmayacaklarını belirtiyorlardı.[75]

Resneli Niyazi isyanının bastırılamamasının ardından Makedonya'da yaşanan diğer bir hadise de Firzovik'te gerçekleşmekteydi. Avusturyalılar eğlenceler düzenlerken Arnavutlar bu durumu hoş karşılanmıyordu. Arnavutlar, Avusturyalıların Makedonya'yı işgal edeceklerini düşünmekteydiler. Bu nedenle Arnavutlar, Avusturyalıların eğlence yerlerini ateşe verdi. Metroviçe, Priştine, Yeni Pazar, Prizren ve Yakova'dan gelen Arnavut çeteler ile birlikte toplananların sayısı 30.000'i bulmuştu.[76]

Mitroviçe Fırkası kumandanlığı, Selanik'te bulunmakta olan 3.Orduyu uyararak bu olayın incelenmesi için hemen bir tahkik heyetinin oluşturulmasını istedi. Arnavut çeteleri dağıtmak adına Kosova Jandarma Kumandanı Galip Bey vazifelendirildi. Galip Bey'in de İttihatçı olması bu olayı cemiyetin lehine çevirdi. Galip Bey, Arnavut çeteler içerisinde etkili bir propaganda faaliyeti yürüttü. İttihatçı subaylar, askerlere Sultan II. Abdülhamit'in devlet çıkarlarına ters davranarak Kur'an ve şeriat hükümlerini ezdiğini ve ülkeyi yabancılara sattığını söylüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 21 Temmuz 1908'de 180 adet imzalı bir telgraf ile Padişah'tan anayasanın tekrardan yürürlüğe konmasını talep etti ancak talebine bir yanıt alamadı.

Cemiyet, Manastır'dan sonra Ohri'de de faaliyetlerini genişletiyordu. Ohri'deki Sınıf-ı sani redif alayı kumandan vekili Eyüp Sabri Bey askerler ve halktan oluşturduğu Ohri Milli Alayı birinci tabur kumandanlığını harekete geçirdi ve 20 Temmuz 1908'de askeri depodan 900 mavzer ve 95 sandık cephaneyi alarak dağa çıktı. Ardından Eyüp Sabri Bey'in kuvvetlerine Manastır'da bulunan redif ve Mitroviçe'den gelen nizamiye taburlarından bazı zabitler de dahil oldu.[77]

Bu hadiseler vukuu bulunurken Müşir Tatar Osman Paşa'nın cemiyet ve mensupların karşı takındığı tutum nedeniyle cemiyet tarafından Tatar Osman Paşa'nın tutuklanması kararlaştırıldı. Bu vazife Eyüp Sabri Bey ve Resneli Niyazi'e verildi ve 22 Temmuz'da cemiyetin emriyle Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey Manastır'daki ordu kumandanı Tatar Osman Paşa'yı kaçırarak dağa kaldırdı. Böylelikle cemiyet Makedonya'daki bütün yönetime el koymuş oluyordu.

23 Temmuz 1908 gecesi Manastır Komitası Meşrutiyetin ilan ederken Meclis-i Mebusan'ın da toplanması çağrısında bulunuyordu. Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri, Sultan II. Abdülhamit'e bir ültimatom vererek 24 saat içerisinde bu taleplerinin yerine getirilmesini aksi halde ikinci ve üçüncü orduların İstanbul'a yürüyeceğini belirtiyordu. Bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti, Manastır'da 21 adet top atarak Meşrutiyeti yeniden ilan etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rumeli'nin birçok bölgesinde Meşrutiyeti törenlerle kutlarken durumu bir

[75] Kuran, s.159.
[76] Karal, s.35-36.
[77] Uzunçarşılı, s.115-116.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

telgraf yağmuru halinde Yıldız Sarayı'na bildiriyor ve Yıldız Sarayı'nın da buna uymasını istiyordu.[78]

Sultan II. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'na gelen telgraf yağmuru karşısında daha fazla direnemedi. Almancı olarak bilinen Avlonyalı Ferit Paşa'yı 21-22 Temmuz gecesi görevden alarak yerine Sait Paşayı getirdi. Kamil Paşa'yı da Meclis-i Vükelaya vazifesine atadı. Sultan, 23-24 Temmuz 1908 gecesi sessiz bir şekilde Meşrutiyet'i ilan etti. Selanik Meşrutiyet'in ilanını 101 adet top atışı ile kutladı.[79]

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi, dağılma sürecine girmiş Osmanlı Devleti'ni kurtarma hayalleriyle yola çıkmış genç ve tecrübesiz bir kadrodan oluşmaktaydı. Memlekette yaşanan olumsuz olayların mes'ulu Sultan II. Abdülhamit olarak görülürken İttihatçılara göre Meşrutiyet'in yeniden ilanı, Sultan'ın yetkilerinin elinden alınması ve hatta tahttan lav edilmesi ülkedeki kötü gidişe tek çözüm olacaktı. Bu hedef doğrultusunda gerek muhalefet yelpazesini genişletmek, gerekse çöküş sürecine giren devletten kopmak üzere olan azınlık unsurları bir arada tutmak adına gayrimüslim unsurlarla işbirliği yoluna gidildi.

Azınlıklar için Sultan II. Abdülhamit'in iktidarı tam anlamıyla elinde bulundurduğu bir yönetim mekanizmasında özellikle Rum ve Ermenilerin özerklik ya da bağımsızlık güdümlü eylemleri için uygun ortam söz konusu olamazdı. Bilhassa çok iyi bir istihbarat teşkilatına sahip olan Sultan, muhalefetin her türlü hüküm ve faaliyetlerinden haberdar oluyor ve tedbirini alıyordu. Bundan dolayı gerek Rum komiteleri gerekse Ermenilerin eylemlerinde daha rahat davranabilecekleri bir ortamın sağlanması adına Sultan II. Abdülhamit'in durumu ve salahiyeti son derece önemli bir konuydu.

Rumlar elinde bulundurdukları Osmanlı toplumundaki zengin ve ayrıcalıklı konumlarını kaybetmek istemiyorken bir taraftan da güçlü bir Osmanlı merkezi otoritesi çıkarlarına ters düşmekteydi. Rumlar bu ikilem arasında Yunanistan Hükümeti ve Patrikhane baskısı altında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapıp yapmama arasında siyasi sıkışmışlık yaşarken Ermeniler ise ayrılıkçı politikalarının gerçekleşebilmesi adına tek çıkar yolu olarak Sultan II. Abdülhamit yönetiminin elindeki nüfuzun kırılması, bunun için de Meşruti yönetimin bir an evvel hayat bulmasını destekliyorlardı. Ermeniler ile İttihatçılar arasındaki işbirliği ilk dönemlerinde, Ermenilerin bölücü gayelerinden vazgeçmemeleri nedeniyle tıkanmış ancak Ermenilerin muhalefet konusunda tek başlarına olmaları ve bu durumunda yetersizliğinin farkında olmaları hasebiyle ilişkiler karşılıklı çıkar mecburiyetiyle devam etmiştir. İttihat ve Terakki ile Yahudiler arasındaki ortak muhalefet işbirliği ise diğer azınlıklara kıyasla en güçlü şekillenen ilişkileri içermektedir. Yahudi Siyonist isimler ile İttihatçılar arasında kurulmuş sıkı dostluk bağları ve Siyonistlerin kendi çıkarlarıyla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyet'i için de çalışıyor olması, bu ilişkileri gittikçe güçlendirmiştir. Diğer yandan İslam dünyasının Halifesi unvanını taşıyan Sultan'ın yetkilerinin elinden alınması veya tahttan lav edilmesi Gayrimüslim azınlıkların kendilerince neticeye kavuşturabilecekleri bir süreç değildi. Bu bakımdan azınlıkların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliğine gitmesi zaruri niteliğindeydi.

[78] Uzunçarşılı, s.150.
[79] Akşin, s.77.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Sonuç itibariyle; Sultan II. Abdülhamit'e karşı yürüttüğü muhalefetin temeli Meşrutiyet idaresinin tesis edilerek Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasına dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve kendi çıkarlarını koruma amacını güden Osmanlı azınlık unsurları, bu bağlamda hedeflerinin tam manasıyla icrası için Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi gerektiği hususunda fikir birliğine sahipti. Bunun yanı sıra yürüttükleri muhalefet hareketinde, özellikle İttihatçılarla Gayrimüslim unsurlar arasında bir mutabakat olduğundan söz edilemez.

KAYNAKLAR

Kitap

Ahmed, Feroz, (2013), İttihat ve Terakki 1908-1914, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Akşin, Sina, (1997), Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, C.I. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

Akşin, Sina, (2014), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Avcıoğlu, Doğan, (1969), Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aydoğan, E.; Eyyüpoğlu, İ., (2004), Bahaeddin Şâkir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Alternatif Yayınları, Ankara.

Bali, Rıfat N., (2001), Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Berkes, Niyazi, (2002), Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bleda, Mithat Şükrü, (1979), İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Çabuk, Vahid, (2004), Hedefteki Sultan II. Abdülhamid, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.

Galante, Avram, (1954),Türkler ve Yahudiler, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Gökalp, Ziya, (2015), "Türkçülüğün Esasları", Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Hacısalihoğlu, Mehmet, (2008), Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kansu, Aykut, (1995), 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karal, Enver Ziya, (1999), Osmanlı Tarihi, C.VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kuran, Ahmet Bedevi, (2000), İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard, (2007), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Mardin, Şerif, (2008), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özarslan, Lütfi, (2016), İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri, Resse kitapevi, İstanbul.

Ramsour, Ernest Edmondson, (2013), Genç Türkler ve İttihat Terakki, Çev: Hasancan Yüncü, Etkin Kitaplar, İstanbul.

Soysal, İlhami, (1980), Dünyada ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk, Derin Yayınları, İstanbul.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543

Tanör, Bülent, (2001), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Temo, İbrahim, (2013), İttihat ve Terakki Anılarım, Alfa Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan, (2010), Milli Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, , İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan, (2013), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

Makale

Aslan, Taner, (2008), ''İttihad-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne'', Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:47, s.79-120.

Durdu, Mehmet, Burak, (2003), ''Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri'', Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı:14, s.293-294.

Kocabaş, Süleyman, (2010),''Ermeni Komitacılarının Jön Türlerle İşbirliği'', Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı:285, s.2.

Koray, Enver, (1992) '' Yeni Osmanlılar '', Der: Hakkı Dursun Yıldız, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.551-552.

Külekçi, Cahit, (2010), ''Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 yılları arası)'', İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi, Sayı:15, s.143- 157.

Ortaylı, İlber, (2004), "Son Devirde Osmanlı Musevileri", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, s.193.

Örs, Orhan, (2013), "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 51, s.679-716.

Sarıcaoğlu, Fikret, (2000), "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler", Belleten, CLXIV/241. Türk Tarih Kurumu, Aralık, s. 901-920.

Ansiklopedi maddesi

Birinci, Ali, (1999),"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", Osmanlı, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.401-409.

Hanioğlu, M. Şükrü, (2001), ''Jön Türkler'', Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.584-587.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=3558543